

**VẤN ĐỀ LÃNH THỔ VÀ HOẠT ĐỘNG KHAI THÁC Ở QUẦN ĐẢO HOÀNG SA
CỦA VƯƠNG QUỐC ĐÀNG TRONG THỜI TÂY SƠN QUA CÁC ẢN BẢN
TẠI ANH, BỜ ĐÀO NHA, HOA KỲ, IRELAND, PHÁP, SCOTLAND, THỤY SĨ
GIAI ĐOẠN 1778 – 1802**

Nguyễn Quang Trung Tiến

Khoa Lịch sử, Trường Đại học Khoa học, Đại học Huế

Email: trungtiendhkh@gmail.com

Ngày nhận bài: 5/11/2022; ngày hoàn thành phần biên: 26/12/2022; ngày duyệt đăng: 26/12/2022

TÓM TẮT

Nhà Tây Sơn (1778-1802), với tư cách là một triều đại, dù chỉ tồn tại trong khoảng thời gian không dài, lại phải gánh chịu tác động bởi quá nhiều biến cố lịch sử; nhưng cũng có những hoạt động quan trọng tiếp nối quá trình khai thác, xác lập chủ quyền của Đàng Trong/Việt Nam ở quần đảo Hoàng Sa thời các chúa Nguyễn từ cuối thế kỷ XVI đến cuối thế kỷ XVIII, trước khi vương triều Nguyễn tiếp quản từ đầu thế kỷ XIX.

Bên cạnh các thư tịch, tư liệu cổ của Việt Nam, còn có nguồn tư liệu của nước ngoài, nhiều nhất là từ các nước Âu - Mỹ đề cập việc khai thác, quản lý quần đảo Hoàng Sa thời Tây Sơn. Bài viết này tập trung khai thác nguồn tư liệu từ những ấn bản tại các nước Anh, Bờ Đào Nha, Hoa Kỳ, Ireland, Pháp, Scotland, Thụy Sĩ giai đoạn 1778 - 1802 có đề cập diện mạo cảnh quan, phạm vi quần đảo Hoàng Sa cùng những hoạt động khai thác, thương mại và công nhận chủ quyền của xứ Đàng Trong tại quần đảo này thời Tây Sơn.

Từ khóa: Cochinchina, Đàng Trong, Hoàng Sa, Paracels, Tây Sơn.

1. MỞ ĐẦU

Mặc dù chỉ tồn tại trong khoảng thời gian không dài với tư cách là một triều đại từ năm 1778 đến năm 1802, lại phải gánh chịu tác động bởi quá nhiều biến cố lịch sử; nhưng nhà Tây Sơn cũng có những hoạt động quan trọng tiếp nối quá trình khai thác, xác lập chủ quyền của Việt Nam ở quần đảo Hoàng Sa, lúc đó bao gồm cả Trường Sa, thời các chúa Nguyễn từ cuối thế kỷ XVI đến cuối thế kỷ XVIII, trước khi vương triều Nguyễn tiếp quản từ đầu thế kỷ XIX.

Bên cạnh các thư tịch, tư liệu cổ của Việt Nam, còn có nguồn tư liệu của nước ngoài, mà nhiều nhất là từ các nước Âu - Mỹ đề cập việc khai thác, quản lý quần đảo Hoàng Sa thời Tây Sơn. Trong bài viết này, chúng tôi tập trung khai thác nguồn tư liệu từ các ấn phẩm xuất bản tại các nước Anh, Bồ Đào Nha, Hoa Kỳ, Ireland, Pháp, Scotland, Thụy Sĩ trong giai đoạn 1778-1802 có đề cập diện mạo cảnh quan, phạm vi quần đảo Hoàng Sa cùng những hoạt động khai thác, thương mại và công nhận chủ quyền của xứ Đàng Trong tại quần đảo này thời Tây Sơn. Đó là những tư liệu minh chứng cần thiết góp phần giúp chúng ta xây dựng, củng cố cơ sở pháp lý về chủ quyền quần đảo Hoàng Sa của Việt Nam trước cộng đồng quốc tế.

Những ấn phẩm được giới thiệu trong bài này thuộc các thể loại gồm khoa học địa lý; sách đọc địa lý và lịch sử; từ điển địa lý thể giới; từ điển địa lý tổng quát; sách hướng dẫn hàng hải; sách chỉ dẫn về vùng Đông Ấn; báo cáo của sứ bộ Anh sang Trung Hoa; bộ sưu tập trích từ các công trình tiếng Anh qua các thời kỳ của các hiệp hội và học viện của Vương quốc Anh, châu Á, châu Phi và châu Mỹ; cảnh quan của bán đảo Đông Ấn, Trung Hoa và Nhật Bản; được thể hiện trên các ấn bản tiếng Anh, tiếng Bồ Đào Nha và tiếng Pháp.

2. VIỆC CÔNG NHẬN QUẦN ĐẢO HOÀNG SA THUỘC LÃNH THỔ ĐÀNG TRONG VÀ HOẠT ĐỘNG KHAI THÁC, THƯƠNG MẠI TẠI ĐÓ THỜI TÂY SƠN QUA MỘT SỐ ẤN BẢN Ở CÁC NƯỚC ÂU - MỸ GIAI ĐOẠN 1778 - 1802

2.1. Vị trí tọa độ, phạm vi, diện mạo và cảnh quan không gian quần đảo Hoàng Sa thuộc lãnh thổ Đàng Trong thời Tây Sơn

Một trong những công trình địa lý hàng hải tiêu biểu thời kỳ này có đề cập và mô tả cụ thể các đảo trên bờ biển Đàng Trong, bao gồm quần đảo Hoàng Sa, với tư cách là những thực thể thuộc lãnh thổ địa lý của xứ này, là của Jacinto Joseph Paganino với nhan đề: *Lộ trình của sao Hải Vương phương Đông để đi đến Trung Hoa, qua eo biển Sonda, Banca và Malacca: theo kịch bản hướng dẫn và thư từ của các ngài D'Après và D'Alrymple*, xuất bản tại thành phố Lisboa ở Bồ Đào Nha năm 1783. Đây là một ấn phẩm hướng dẫn về hàng hải bằng tiếng Bồ Đào Nha chiếu theo quỹ đạo của sao Hải Vương và con đường biển từ Ấn Độ Dương vượt qua các eo biển Sonda, Banca và Malacca rồi xuyên qua bờ biển Đàng Trong/Việt Nam để đi sang Trung Hoa. Trong sách, quần đảo Hoàng Sa được nói đến nhiều chỗ, đặc biệt luôn gắn liền với lãnh thổ địa lý của Đàng Trong, nhất là tại các tiểu mục: "Thông tin từ một số hòn đảo ở bờ biển Champa [vùng Bình Thuận-Ninh Thuận hiện nay]"¹ từ trang 81 đến trang 82, và:

---

¹ Trong bài, những chữ nằm trong dấu móc [...] ngoài việc hiển thị số thứ tự tài liệu tham khảo và số trang tài liệu tham khảo được trích dẫn; còn được chúng tôi dùng để dịch/giải thích/ghi chú trực tiếp nhằm giúp độc giả tiện theo dõi. Một số mục từ và địa danh được chúng tôi sử

“Thông tin từ bờ biển Champa và Cochinchina [Đàng Trong, từ Quảng Bình đến Khánh Hòa hiện nay]”¹ từ trang 82 đến trang 88. Sách ghi:

“Parcel [Hoàng Sa, lúc đó bao gồm cả Trường Sa] là một bãi đá ngầm rộng lớn, chạy từ bắc xuống nam dọc theo bờ biển Cochinchina [Đàng Trong, từ Quảng Bình đến Khánh Hòa hiện nay], với chiều dài 80 legoas [dặm biển, 1 legoa = 4.829m], vị trí tọa độ từ 12°10' đến 16°45' vĩ độ Bắc, với chiều rộng 20 legoas; trong đó bao gồm một số đảo quy mô lớn bé khác nhau, tất cả đều được bao quanh bởi những bãi cạn và những bờ cát, do đó chúng ta nên đi chệch hướng.

Thông tin về bờ biển Ciampa [Champa] và Cochinchina [Đàng Trong].

Cách 8 legoas về phía đông-đông bắc từ đảo Tigre [Hòn Lao, còn gọi là Hòn Ghèn, ở Bình Thuận] là Pullo-Cecir da terra [Cù lao Câu, hoặc Cù lao Cau ở Bình Thuận], mũi đảo nằm cách đất liền 1 legoa hai phần ba. Hòn đảo này được bao quanh bởi những tảng đá.

Giữa đảo Tigre [Hòn Lao] và Cecir da terra [Cù lao Câu] là vịnh biển, nơi có thể cung cấp thực phẩm nếu cư dân tại đây ở trong tình trạng tốt đẹp hơn. Từ chỗ gọi là vịnh chiếm 0,4 legoa ở phía tây bắc, cách đó từ 6 đến 7 legoas về phía bắc có thể nhìn thấy hai, hoặc ba ngọn núi hình kim tự tháp...” [5; tr. 82].

Một công trình khác bằng tiếng Anh mang tên *Sách chỉ dẫn mới cho Đông Ấn* do William Herbert và William Nichelson cùng các cộng sự thực hiện cũng xếp quần đảo Hoàng Sa nằm trong lãnh hải xứ Đàng Trong. Trong ấn phẩm xuất bản lần thứ 6 tại London năm 1791, ở phần CCXCV: “Chỉ dẫn liên quan đến các đảo nằm ngoài khơi bờ biển Champa”, từ trang 379 đến trang 381, quần đảo Hoàng Sa gắn với Đàng Trong được mô tả rằng:

“Theo hầu hết các hải đồ, Paracels [Hoàng Sa] là một dải đá lớn, kéo dài từ bắc đến nam ngoài khơi Cochinchina [Đàng Trong], trải dài 92 leagues [dặm biển, 1 league = 4.829m], nằm từ 12° 10' đến 16° 45' vĩ độ Bắc, và bề rộng 20 dặm biển. Chúng tôi đã

---

dụng nguyên văn theo bản chính, kèm chú thích trong dấu móc [...], là để người đọc có cảm nhận trực tiếp về từ nguyên ở tài liệu được trích dẫn.

¹ Trước năm 1834, danh từ “Cochinchina/Cochin-China/Cochinchine” có trích dẫn trong bài này được quốc tế sử dụng theo nghĩa cũ là đất Đàng Trong/Nam Hà. Ở nhiều văn cảnh cụ thể, nó còn được các nước Âu - Mỹ dùng đồng nghĩa với đế chế An Nam hay Việt Nam [quốc hiệu thời vua Gia Long và Minh Mạng giai đoạn 1804 - 1838]. Từ sau năm 1834, khi vua Minh Mạng đã chia đặt khu vực hành chính Nam Kỳ từ tỉnh Biên Hòa trở vào, danh xưng này cũng vẫn để chỉ đất Đàng Trong. Sau hai hiệp ước Harmand và Patenôtre năm 1883 và 1884, danh xưng đó mới chuyển hẳn sang nghĩa Nam Kỳ, nhưng trong một số văn cảnh có thể còn được dùng theo nghĩa Đàng Trong.

được thông báo trong vòng vài năm trở lại đây, rằng khu vực này có một số hòn đảo lớn nhỏ khác nhau, với những bãi cát và đá ở nhiều phần của nó” [3; tr. 381].

Dưới triều vua Cảnh Thịnh [Nguyễn Quang Toản], thêm nhiều ấn phẩm nước ngoài có viết về quần đảo Hoàng Sa thuộc lãnh thổ Đàng Trong được xuất bản. Trong công trình biên soạn của Sir George Staunton bằng tiếng Anh với tựa đề: *Tường trình của sứ bộ đến yết kiến Hoàng đế Trung Hoa theo lệnh của Vua Anh*, được tóm tắt chủ yếu từ các báo cáo của Bá tước Macartney về cách ứng xử và phong tục của dân chúng, cùng bản tường trình về các nguyên nhân và chuyến đi của sứ bộ Anh đến Trung Hoa năm 1793, xuất bản tại London ở Anh năm 1797, có mô tả khái quát về cảnh quan quần đảo Hoàng Sa nằm trong lãnh thổ địa lý xứ Đàng Trong. Ở Chương VII: “Cochin-China” [Đàng Trong], từ trang 150 đến trang 217, cảnh quan quần đảo Hoàng Sa thuộc lãnh hải Đàng Trong được mô tả từ sự quan sát của hải đội gồm hai chiếc tàu, Lion của Anh và Hindostan của Ấn Độ, rằng:

“Không có phần nào của Cam Bốt lọt vào tầm ngắm của hải đội; nhưng Tsiompa [Champa] được nhìn thấy vào ngày 19 tháng 5 [1793], cũng như đảo Tyger [Hòn Lao, còn gọi là Hòn Ghềnh] cạnh đó; và ngày hôm sau hai hòn đảo khác, Pulo Cambir de Terre [Cù lao Câu, hoặc Cù lao Cau], và Pulo Cecir de Mer [Đảo Phú Quý, hoặc Cù lao Thu]. Sau đó, ở tọa độ 12° 50' vĩ độ Bắc, Cape Varella [Mũi Đại Lãnh, hay Mũi Điện, ở tỉnh Phú Yên] đã xuất hiện trong tầm mắt, trên đỉnh là một tảng đá cao giống như một ngọn tháp [núi Đá Bia]. Về phía bắc của tảng đá này, ở tọa độ 13° 52' vĩ độ Bắc, là một vịnh có tên là Quin-nong [Quy Nhơn], hay Chin-chin [tên phiên âm từ cách gọi của người Hoa là Tân Châu, để chỉ đầm Thị Nại], thường được các tàu thuyền của nước này lui tới.

Pulo Canton, cũng có tên là Pulo Ratan [Cù lao Ré/Ráy/đảo Lý Sơn, ở Quảng Ngãi], có các cực của nó cao và ở giữa thấp, khiến nó trông giống như hai hòn đảo, đã được nhìn thấy vào ngày 22 tháng 5 [1793]. Hải đội bây giờ đã đi ngang vương quốc Cochin-china [Đàng Trong], và lối đi của chúng nằm giữa bờ biển và một loạt vô số các đá và đảo nhỏ, được gọi là Paracels [quần đảo Hoàng Sa], nằm ở phía bắc và phía nam trong gần bốn trăm miles [dặm Anh, 1 dặm chừng 1.609m]. Nguy cơ tàu bị đẩy lùi bởi những dòng chảy ở những vùng biển này, không ít hơn những gì được gọi là bão, ở Đại Tây Dương, rất mãnh liệt; chúng giống nhau về sự dữ dội và sự thay đổi đột ngột của gió. Một vài dấu hiệu khác thường trong bầu khí quyển có vẻ ập đến vào ngày 23 tháng 5, nhưng chúng biến mất ngay sau đó; và thời tiết, sáng hôm sau, trời quang mây tạnh, đã lộ ra một khe hở trên vùng đất, trong một khoảng cách vừa phải, được cho là vịnh Turon [Đà Nẵng].

Một số lượng lớn thuyền mảnh đang đánh cá giữa hải đoàn và đất liền, vài thuyền mảnh nối nhau tiến lại gần; nhưng sợ hãi khi nhìn thấy những con tàu lạ đang tiến vào bờ với tất cả tốc độ có thể. Một chiếc thuyền mảnh đã bị vượt lên bởi chiếc

thuyền Hindostan, và người thuyền trưởng, với nổi kinh hoàng lớn, được đưa lên tàu làm hoa tiêu. Tinh thần ông ấy được xoa dịu, và sự lo lắng của ông ta được giải tỏa bởi sự ân cần và quà tặng; và ông ta dẫn thuyền Hindostan vào vịnh Đà Nẵng” [9; 152-153].

Ấn phẩm có mô tả cảnh quan quần đảo Hoàng Sa thời vua Cảnh Thịnh đáng kể nhất sớm được ra mắt tại Hoa Kỳ vào cuối thế kỷ XVIII cũng của George Staunton, có nhan đề: *Tường trình xác thực của sứ bộ thừa lệnh Vua Anh đến yết kiến Hoàng đế Trung Hoa*, được chỉnh sửa và bổ sung nhiều nội dung, xuất bản bằng tiếng Anh tại thành phố Philadelphia thuộc bang Pennsylvania ở Hoa Kỳ năm 1799. Trong sách, ở Chương VIII: “COCHIN-CHINA” [Đàng Trong], từ trang 159 đến trang 188, tại mục “Lối vào vịnh Turon [Đà Nẵng]”, quần đảo Hoàng Sa thuộc lãnh hải Đàng Trong được mô tả trong cảnh quan chung của vùng biển Đàng Trong như sau:

“Ở tọa độ 12° 50' vĩ độ Bắc, là một mũi đất mang tên Varella [Mũi Đại Lãnh], phía sau có một ngọn núi nhô lên, trông thấy có một tảng đá cao trên đỉnh, giống như một ngọn tháp [núi Đá Bia, hay Thạch Bi Sơn]. Ở phía bắc của tảng đá này là vũng Quin-nong [Quy Nhơn], hay vịnh Chin-chin [tên phiên âm từ cách gọi của người Hoa là Tân Châu, để chỉ đầm Thị Nại], nơi thường xuyên có tàu thuyền của xứ sở lui tới. Theo bản thảo được trích dẫn sau cùng, “đó là một bến cảng tuyệt vời, nơi tàu thuyền có thể trú ẩn tránh mọi cơn gió. Lối vào vịnh rất hẹp; nhưng muốn nước có độ sâu vừa đủ, bắt buộc tàu thuyền có trọng tải lớn phải đợi đến khi nước triều dâng cao mới vào được. Vịnh nằm ở tọa độ 13° 52' vĩ độ Bắc”.

Vào ngày 22 tháng 5 [1793], Pulo Canton, hay còn gọi là Pulo Ratan [Cù lao Ré/Ráy, tức đảo Lý Sơn], xuất hiện trong tầm mắt từ một khoảng cách tương đối, mang hình dáng của hai hòn đảo, do cao ở cả hai cực và thấp ở giữa. Đó là hòn đảo duy nhất được nhìn thấy gần đây, trên đó có rất nhiều dạng canh tác. Vào thời điểm đang có gió nhỏ, một dòng chảy hướng tây bắc đưa hải đội đến gần hòn đảo đó hơn dự định.

Các con tàu, vào thời điểm hiện tại, đã đi ngang vương quốc Cochinchina [Đàng Trong]. Dải hẹp nằm giữa các bờ biển và vô số những hòn đảo nhỏ và đá, được gọi là Paracels [quần đảo Hoàng Sa], tạo thành một cụm kéo dài nằm về phía bắc và phía nam trong gần 400 miles [dặm Anh, 1 dặm = 1.609m], không phải không có một số nguy hiểm; và đòi hỏi không thể không thận trọng, để đề phòng ảnh hưởng của các dòng chảy từ hướng đông đang hướng về các tảng đá lúc trời lặng gió; cũng như trong trường hợp ngược lại, chống lại những cuồng phong dữ dội, mà ở những vùng biển này, được gọi là bão, vì chúng như những cơn bão ở Đại Tây Dương; chúng đều giống nhau về sự dữ dội và sự thay đổi hướng đột ngột của gió” [10; tr. 161].

Một trong những ấn phẩm ra đời tại Thụy Sĩ vào cuối thế kỷ XVIII có ghi nhận quần đảo Hoàng Sa thuộc lãnh thổ địa lý xứ Đàng Trong là đại công trình nhiều tập bằng tiếng Pháp dưới nhan đề: *Thư viện Anh Quốc, hoặc Bộ sưu tập trích từ các công trình*

tiếng Anh qua các thời kỳ, các Hồi ký và Giao dịch của các Hiệp hội và Học viện của Vương quốc Anh, châu Á, châu Phi và châu Mỹ. Đại công trình này chia thành hai nhóm là Văn học và Khoa học và Nghệ thuật, do Hiệp hội Văn sĩ biên soạn tại thành phố Genève, xuất bản từ năm 1796 đến năm 1815. Quần đảo Hoàng Sa thuộc lãnh thổ địa lý xứ Đàng Trong được đề cập ở Tập 6: *Littérature* [Văn học], ấn hành năm 1797, trong mục: “Giao thiệp của Đại sứ Huân tước Macartney ở Trung Hoa”, do George Staunton thực hiện, phần đầu được in từ trang 502 đến trang 544. Trong sách, ở các trang 520-521, quần đảo Hoàng Sa thuộc lãnh hải xứ Đàng Trong được mô tả từ sự quan sát của chỉ huy hải đội về tổng thể cảnh quan vùng biển và những liên hệ đối với lịch sử xứ Đàng Trong như sau:

“Theo một số báo cáo về các chuyến đi trước đây, vịnh Turon [Đà Nẵng] ở Cochinchine [Đàng Trong], hứa hẹn những lợi thế rất lớn cho sự an toàn của các tàu thuyền, hoặc cho sự tiếp ứng nước ngọt mà thủy thủ đoàn yêu cầu. Hải đội di chuyển về phía vịnh này; và ngay buổi tối của ngày rời Pulo Condore [Côn Lôn, hay Côn Đảo], hải đội đã nhìn thấy cực nam của lục địa vĩ đại này, nơi người ta có thể gọi là Trung Hoa, mà ở đó Cochinchine [Đàng Trong] chiếm một phần. Vương quốc hoặc lãnh thổ nhỏ đầu tiên được nhìn thấy ở mũi phía nam được gọi là Cambodia [Cam Bốt, phần đất từ Đồng Nai đến Cà Mau hiện nay]; thứ hai là Tsiompa [Champa]; thứ ba là Cochinchine [Đàng Trong]. Vùng đất này từng là một phần của đế chế Trung Hoa; nhưng, khi người Tartares [Tát-ta, tên gọi chung các bộ lạc hỗn hợp Đột Quyết, Mông Cổ, Thanh Tạng] xâm lược Trung Hoa vào thế kỷ XIII, Chính quyền Trung Hoa ở nam bán đảo, bao gồm Tonquin [Đàng Ngoài, từ Hà Tĩnh trở ra]¹, Cochinchine, Tsiompa và Cambodia, đã nhân cơ hội này để tự độc lập [George Staunton bị nhầm chi tiết lịch sử này cả về thời gian và không gian]. Hậu thế của họ cư trú tại Tonquin, nhưng sau đó, Chính quyền Tonquin ở Cochinchine [chúa Nguyễn Hoàng] đã bắt chước cha ông của mình và xây dựng Cochinchine thành một vương quốc. Tuy nhiên, chúa cũ của ông [chúa Trịnh] và chính ông vẫn tiếp tục bày tỏ sự tôn trọng đối với Hoàng đế Trung Hoa. Những mối quan hệ này tuy lỏng lẻo nhưng đã khiến Cochinchine trở nên thú vị hơn khi Đại sứ [Macartney] ghé thăm.

Hải đội trông thấy bờ biển Tsiompa [Champa] vào ngày 19 tháng 5 [1793]. Đến ngày 22, hải đội đã nhận diện được Cù lao Canton hoặc Ratan [Cù lao Ré/Ráy, tức đảo Lý Sơn ở Quảng Ngãi], và Quần đảo Paracels [Hoàng Sa], trên bờ biển Cochinchine [Đàng Trong]. Một ngư dân [làm hoa tiêu] đã được đưa đến để hướng dẫn các tàu trong vịnh Đà Nẵng, nơi hải đội tiến vào và thả neo.

---

¹ Trước năm 1834, danh từ “Tonquin” có trích dẫn trong bài này còn mang nghĩa cũ là đất Đàng Ngoài/Bắc Hà. Chỉ sau năm 1834, khi vua Minh Mạng thời Nguyễn đã chia đặt khu vực hành chính Bắc Kỳ từ tỉnh Ninh Bình trở ra, danh xưng đó mới bắt đầu gắn với nghĩa Bắc Kỳ, nhưng vẫn còn nhiều tài liệu tiếp tục sử dụng theo nghĩa Đàng Ngoài, tùy theo văn cảnh.

Sự xuất hiện của hải đội đã khiến những người trên bờ biển vô cùng sợ hãi, vì một lý do mà sau đó đã được thuyền trưởng tàu hai cột buồm của Macao giải thích cho chúng tôi. Ông ta nói với chúng tôi rằng Đà Nẵng và một phần lớn của Vương quốc Cochinchine nằm dưới quyền lực của một Ông Hoàng trẻ [tức Nguyễn Quang Toàn, người vừa mới kế vị vua Quang Trung mất năm 1892], cháu trai của kẻ soán ngôi [tức Nguyễn Nhạc]; và rằng hậu duệ của các vị Chúa cũ của xứ sở [tức Nguyễn Ánh], người vẫn nắm quyền cai quản một phần Vương quốc ở miền Nam, đang mong đợi từng ngày sự hỗ trợ từ châu Âu sẽ giúp khôi phục cơ nghiệp của tổ tiên mình” [8; tr. 520-521].

Cũng dưới triều vua Cảnh Thịnh, vào năm 1800, Thomas Pennant đã xuất bản tại London ở Vương quốc Anh công trình: *Cảnh quan của Ấn Độ bên kia Sông Hằng, Trung Hoa và Nhật Bản*, trong đó ở Tập III, tại mục “COCHIN-CHINA” từ trang 61 đến trang 71, tiểu mục “The Paracels” mô tả đặc điểm địa lý, vị trí tọa độ, cảnh quan và phạm vi quần đảo Hoàng Sa trên bờ biển Đàng Trong như sau:

“Ngoài khơi Cochinchina [Đàng Trong] là Paracels [Hoàng Sa], một vùng rộng lớn gồm những đá, rạn san hô, bãi cát và các hòn đảo nhỏ, kéo dài từ bắc xuống nam, từ 12° 10' đến 16° 45' vĩ độ Bắc, dài 276 miles [dặm], và bề rộng 60 dặm. Ở phía đông bắc của cực bắc là một nhóm đá ngầm và đá nhỏ, được gọi là Triangles [nhóm Tam giác, tên gọi cũ của nhóm An Vĩnh, hay Amphitrite group] và một chút nữa về phía đông nam là một bãi cạn lớn có hình dạng bất thường, được gọi là bãi cạn Macclesfield. Giữa những đảo này và đảo Hải Nam, thuộc Trung Hoa, là vùng nước trong và sâu. Đó là hòn đảo nằm ở phía bắc, khoảng một trăm ba mươi dặm từ cực gần nhất của quần đảo Hoàng Sa; khoảng cách này là lối đi chung của các tàu thuyền của chúng tôi đến Trung Hoa; họ đi thuyền giữa bờ biển Đàng Trong và Hoàng Sa, cho đến khi nhìn thấy quần đảo Campellos [Cù lao Chàm] ở 16° 10' vĩ độ Bắc” [6; tr. 71].

Tại thành phố Dublin ở Ireland, vào năm 1800, bác sĩ kiêm học giả Clement Cruttwell xuất bản công trình tiếng Anh mang tên: *Tân từ điển địa lý thế giới, hay, Từ điển địa lý*. Trong sách, ở tiểu mục “PRACEL ISLANDS”, quần đảo Hoàng Sa được mô tả nằm trong lãnh thổ địa lý xứ Đàng Trong rằng:

“PRACEL ISLANDS [Quần đảo Hoàng Sa], một chuỗi các đảo ở Đông Ấn Độ Dương, phía đông Cochinchina [Đàng Trong], trải theo chiều ngang từ 127° 30' đến 128° 15' kinh độ Đông theo đường kinh tuyến Ferro [Kinh tuyến Ferro cách phía tây kinh tuyến Greenwich 17° 39' 46''], và chiều dọc từ 12° 10' đến 16° 30' vĩ độ Bắc” [2; tr. 693].

Việc công nhận quần đảo Hoàng Sa thuộc về lãnh thổ địa lý của Đàng Trong/Việt Nam là một kiến thức địa lý đã trở nên khá phổ biến trên thế giới. Bởi vậy, đầu thế kỷ XIX ở Scotland cũng có công trình nói đến vấn đề này. Trong ấn bản *Từ điển địa lý tổng quát* của Richard Brookes, xuất bản năm 1801 tại thành phố Montrose thuộc

Scotland, ở tiểu mục “PARACELS” đề cập quần đảo Hoàng Sa thuộc lãnh thổ địa lý Đàng Trong như sau:

“Paracels [Hoàng Sa], một số lượng lớn các đảo và đá nhỏ nằm trên biển China [Biển Trung Hoa/Biển Đông], và tạo thành một cụm dài gần 400 miles [dặm Anh], ngoài khơi bờ biển Cochinchina [Đàng Trong]” [1; tr. 496].

2.2. Hoạt động khai thác, thương mại và chủ quyền quần đảo Hoàng Sa của Đàng Trong thời Tây Sơn

Do chỉ tồn tại trong thời gian ngắn, nên không có nhiều tư liệu của nước ngoài đề cập chi tiết những hoạt động khai thác, thương mại và chủ quyền ở quần đảo Hoàng Sa thời Tây Sơn. Tuy vậy, một số ấn phẩm tại các nước châu Âu trong giai đoạn đó cũng ghi lại một cách khái quát về nội dung này, giúp cho chúng ta hình dung vấn đề rõ hơn so với tư liệu nội địa. Cụ thể, dưới triều vua Thái Đức [Nguyễn Nhạc], vào năm 1783, Edme Mentelle- sử gia của xứ Artois, của Hàn lâm viện Lịch sử Madrid [ở Tây Ban Nha], của Viện Hàn lâm Rouen [ở Pháp] và là Người kiểm duyệt Hoàng gia [Pháp], đã xuất bản tại Paris một đại công trình tiếng Pháp nhiều tập với nhan đề: *Tuyển tập các bài đọc địa lý và lịch sử*. Trong Tập III: *Đàng Ngoài và Đàng Trong*, từ trang 207 đến trang 216 và từ trang 456 đến trang 472, quần đảo Hoàng Sa được công nhận thuộc lãnh thổ địa lý xứ Đàng Trong, đồng thời mô tả thói quen hoạt động hàng hải, việc khai thác hàng năm ở Hoàng Sa và đặc điểm tàu thuyền của cư dân xứ này như sau:

“Annamites [người An Nam] chỉ hoạt động hàng hải dọc theo bờ biển của mình; họ không bao giờ di chuyển vượt quá khoảng cách bờ hai mươi hoặc ba mươi lieues [dặm biển, 1 lieue = 4.829m], ngoại trừ việc hàng năm họ đến các hòn đảo của quần đảo nhỏ chứa đầy những chạm bẫy ngoài khơi bờ biển này, được đánh dấu trên bản đồ với tên gọi Paracel [Hoàng Sa]. Hoạt động hàng hải của họ ở phía bắc không vượt quá vùng biển ngăn cách với Tonquin [Đàng Ngoài]; ở phía nam, họ đi đến bờ biển Camboge [từ Đồng Nai xuống Cà Mau, Hà Tiên] và đến Ponthiamas [vùng ven biển từ Hà Tiên đến giáp Xiêm], thậm chí đến đảo Condor [Côn Lôn/Côn Đảo]. Những con tàu lớn nhất tại bến cảng của họ có tải trọng khoảng sáu mươi tấn. Chúng được đóng kiên cố bằng gỗ gụ [4; tr. 470].

Đến cuối thời vua Cảnh Thịnh, [Nguyễn Quang Toản] công trình của John Pinkerton vừa công nhận quần đảo Hoàng Sa nằm ở phần lãnh thổ địa lý của Đàng Trong, vừa miêu tả hoạt động khai thác yến sào ở quần đảo này và các đảo ven bờ, cũng như ngành thương mại yến sào trong quan hệ với Trung Hoa và Hà Lan, được xuất bản tại London ở Vương quốc Anh năm 1802 dưới nhan đề: *Địa lý hiện đại: Mô tả về các đế chế, vương quốc, tiểu bang và thuộc địa với đại dương, biển và các đảo ở tất cả các nơi trên thế giới*. Trong Tập II, tại tiểu mục “COCHIN CHINA” [Đàng Trong], từ trang 230 đến trang 232, sách ghi như sau:

“Những con ngựa nhỏ nhưng năng động, có cả la, lừa, và vô số dê. Sản phẩm của nông nghiệp là gạo các loại, khoai mỡ [khoai từ], khoai lang, rau xanh, bí đỏ, dưa. Đường cũng nhiều. Vàng cám được tìm thấy ở các con sông: và các mỏ khai thác quặng có độ tinh khiết kỳ lạ. Các mỏ bạc cũng đã được phát hiện gần đây. Cả hai kim loại đều được sử dụng ở dạng thỏi, như ở Trung Hoa. Việc buôn bán nhỏ chủ yếu do người Bồ Đào Nha từ Ma Cao tiến hành.

Ông Pennant¹ đề cập đến hổ, voi và khi, rất nhiều ở Cochinchina [Đàng Trong]; và nhà tự nhiên học có năng lực đó nói thêm rằng những tổ chim [yến sào] ăn được, là một thứ hàng xa xỉ ở Trung Hoa, chủ yếu được tìm thấy ở quốc gia này. Chúng được tạo thành bởi một loài chim én từ một số chất nhớt không xác định và người Hà Lan đã từng xuất khẩu rất nhiều từ Batavia [thủ phủ Đông Ấn Hà Lan, vùng Jakarta ở Indonesia ngày nay], tập trung ở các đảo phía đông và trên bờ biển của đất nước này.

Paracels [Hoàng Sa] tạo thành một chuỗi dài các đảo nhỏ với đá và bãi cạn, song song với bờ biển của Cochinchina [Đàng Trong]” [7; tr. 231-232].

3. KẾT LUẬN

Nhà Tây Sơn ra đời trong bối cảnh đất nước loạn lạc, chiến tranh triền miên và chưa thống nhất hoàn toàn về mặt lãnh thổ, nhưng bộ máy nhà nước Tây Sơn trải các triều vua Thái Đức [Nguyễn Nhạc], Quang Trung [Nguyễn Huệ], Cảnh Thịnh [Nguyễn Quang Toản] vẫn có những nỗ lực tiếp tục duy trì, thúc đẩy hoạt động khai thác, quản lý và phát triển thương mại biển liên quan đến quần đảo Hoàng Sa-Trường Sa cả về nội thương lẫn ngoại thương.

Những việc làm đó của nhà Tây Sơn tuy còn nhiều hạn chế do bối cảnh lịch sử không thuận lợi, nhưng rõ ràng vô cùng giá trị và có ý nghĩa to lớn đối với quá trình tiếp tục khai thác, xác lập chủ quyền của đất nước ở quần đảo Hoàng Sa-Trường Sa. Sự công nhận quần đảo Hoàng Sa thuộc lãnh thổ địa lý xứ Đàng Trong, kèm theo việc mô tả đặc điểm địa lý, vị trí tọa độ, phạm vi và cảnh quan quần đảo, hoạt động khai thác, xúc tiến thương mại thường xuyên của người Đàng Trong ở quần đảo này trong các ấn phẩm đương thời tại các nước Âu - Mỹ được dẫn ra ở trên, đã phản ánh một cách khách quan về sự đóng góp của nhà Tây Sơn đối với công cuộc xác lập, thực thi và bảo vệ chủ quyền biển đảo nói chung, quần đảo Hoàng Sa-Trường Sa nói riêng của quốc gia, được thế giới biết đến và công nhận.

---

¹ Thomas Pennant là tác giả của công trình: *The view of India extra Gangem, China, and Japan*, Volume III, Printed by Luke Hansard, London, 1800.

Với những giá trị mang tính lịch sử đó, nhà Tây Sơn không chỉ đảm bảo sự tiếp nối quá trình khai thác, xác lập chủ quyền ở quần đảo Hoàng Sa-Trường Sa từ thời các Chúa Nguyễn; mà còn là gạch nối góp phần đắp thêm nền tảng vững chãi để Vương triều Nguyễn về sau có điều kiện nâng lên một tầm cao mới, tiến tới tuyên bố chiếm hữu chính thức quần đảo Hoàng Sa về mặt nhà nước dưới triều vua Gia Long vào năm 1816, tạo cơ sở pháp lý quốc tế vững chắc cho quốc gia, dân tộc trong vấn đề thực thi và bảo vệ chủ quyền quần đảo Hoàng Sa.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1]. Brookes, Richard (1801). *The general gazetteer, The Twelfth Edition*, Printed by and for D. Buchanan, Montrose.
- [2]. Cruttwell, Clement (1800). *The new universal gazetteer; or, Geographical dictionary*, Printed and Sold by John Stocdale, Dublin.
- [3]. Herbert, William; Nichelson, William; and others (1791). *A new directory for the East-Indies, Sixth Edition*, Printed for Meffrs, Gilbert and Wright, London.
- [4]. Mentelle, Edme (1783). *Choix de lectures géographiques et histories*, Tome III, Chez l'Auteur, Paris.
- [5]. Paganino, Jacinto Joseph (1783). *Roteiro do Neptuno oriental para a navegação da China, e passagem dos estreitos da Sonda, Banca, e Malaca: dirigido pelo roteiro, e cartas de MM.rs D'Après, e D'Alrymple*, Na Officina Patriarcal de Francisco Luiz Ameno, Lisboa.
- [6]. Pennant, Thomas (1800). *The view of India extra Gangem, China, and Japan*, Volume III, Printed by Luke Hansard, London.
- [7]. Pinkerton, John (1802). *Modern geography: A description of the empires, kingdoms, states, and colonies with the oceans, seas, and isles in all parts of the world*, Volume II, Printed by A. Strahan, London.
- [8]. Société de Gens de Lettres (1797). *Bibliothèque Britannique, ou Recueil extrait des ouvrages Anglais périodiques autres, des Mémoires & Transactions des Sociétés & Académies de la Grande-Bretagne, d'Asie, d'Afrique & d'Amérique*, Tome Sixième, Littérature, De l'Imprimerie de la Bibliothèque Britannique, Genève.
- [9]. Staunton, George (1797). *An historical account of the embassy to the Emperor of China, undertaken by order of the King of Great Britain*, Printed for John Stockdale, London.
- [10]. Staunton, George (1799). *An authentic account of an embassy from the King of Great Britain to the Emperor of China*, Volume I, Printed for Robert Campbell, by John Bioren, Philadelphia.

**TERRITORIAL ISSUES AND EXPLOITATION ACTIVITIES AT THE PARACELS
ARCHIPELAGO OF COCHINCHINA KINGDOM IN THE TAY SON DYNASTY
THROUGH PUBLICATIONS IN ENGLAND, PORTUGAL, UNITED STATES OF
AMERICA, IRELAND, FRANCE, SCOTLAND, AND SWITZERLAND
IN 1778 – 1802**

Nguyen Quang Trung Tien

University of Sciences, Hue University

Email: trungtiendhkh@gmail.com

ABSTRACT

Although the Tay Son (1778-1802) as a dynasty existed for a short time and was affected by too many historical incidents, it had important activities to prolong the process of exploiting natural resources and establishing Cochinchina/Vietnam's sovereignty in the Paracels archipelago under the Nguyen lords from the late sixteenth century to the late eighteenth century, before the Nguyen dynasty came into power from the early nineteenth century.

Besides the bibliography and ancient documents of Vietnam, there are also foreign sources, especially from European and American countries, referring to the exploitation and management of the Paracels archipelago in the Tay Son period. This article focuses on exploiting materials from publications in England, Portugal, the United States, Ireland, France, Scotland, and Switzerland from 1778 to 1802 to further clarify the landscape and territorial features of Paracels archipelago as well as exploitation, trade and assertion of the Cochinchina sovereignty in this archipelago under Tay Son period.

Keywords: Cochinchina, Dang Trong, Hoang Sa, Paracels, Tay Son.

Nguyễn Quang Trung Tiến sinh ngày 01/01/1961 tại Huế. Ông tốt nghiệp cử nhân chuyên ngành Lịch sử Việt Nam tại trường Đại học Tổng hợp Huế năm 1982; tốt nghiệp thạc sĩ chuyên ngành Lịch sử Việt Nam tại trường Đại học Khoa học, ĐH Huế năm 1999. Ông công tác tại trường Đại học Tổng hợp Huế từ năm 1982 (từ năm 1994 là trường Đại học Khoa học, ĐH Huế).

Lĩnh vực nghiên cứu: Lịch sử, Địa lý-lịch sử, Kinh tế-xã hội, Văn hóa-xã hội, Đô thị hóa, Địa danh, Địa chí, Lịch sử Nghệ thuật.

